

Historische excuses

Inleiding¹

Het aanbieden van historische verontschuldigen lijkt van uitzondering tot regel te zijn geworden. Onze morele normaalstand, in computertaal uitgedrukt: onze ethische default-mode, is tegenwoordig die van het excuus. Publieke verontschuldigen voor historisch leed worden tegenwoordig veelvuldig opgeëist en – wat minder vaak – ook aangeboden. Recent is de Nederlandse verantwoordelijkheid voor een beperkte categorie van de slachtoffers in Srebrenica nog eens juridisch vastgelegd. Dat voorbeeld illustreert de complexiteit van het maken van excuses voor historisch onrecht. Dergelijke morele verontschuldigen zijn verknoopt met het erkennen van juridische en financiële verantwoordelijkheid en mede vanwege dat laatste aspect bestaan er allerlei rangen en standen in de erkenning van slachtoffers.

Ontegengesteld is in het verzoeningsdiscours nog steeds de Holocaust of Shoah maatgevend. De categorieën van genocide, historisch onrecht, morele getuigenis, erkenning, (be)rouw en genoegdoening zijn in de afgelopen decennia uitgewerkt in debatten over de aard van en de verantwoordelijkheid voor de vernietiging van de Europese Joden. Het Holocaustdebat is en blijft de Witte Olifant van het discours, ook als er, zoals in dit forum, niet direct aan gerefereerd wordt. We hebben er voor gekozen om in deze artikelenreeks aandacht te geven aan excuses die niet meteen voortvloeien uit de Jodenvervolgung of het geweld van de Tweede Wereldoorlog. De nadruk ligt in dit dossier op de verwerking van (post-)koloniale trauma's.

De intellectuele en emotionele verbinding met de *Mutterkatastrophe* ligt echter ook in die gevallen dicht onder de oppervlakte. Die erfenis valt terug te vinden in een intellectuele afkeer van het traditionele nationalisme. Na 1945 heeft de wijdverbreide morele desillusie velen ertoe gebracht afstand te nemen van de nationale identiteit en te zoeken naar nieuwe bindingen. Zo bezien is de opkomst van publiek berouw verbonden met de neergang van de natiestaat. Die 'zware gemeenschap' zat het maken van collectieve excuses in de weg. In die zin is het verzoeningsparadigma een laatmodern, postnationaal verschijnsel.² Anderzijds lijkt veel van de geventileerde verongelijkheid toch

weer voort te komen uit gekrenkte nationale of regionale trots. Misschien is hier sprake van een verschil tussen ‘grote’ en ‘kleine’ excuses, en zijn er twee discourses: één bepaald door morele verantwoordelijkheid en een tweede, gevoed door emotionele verongelijkheid.

Veel historici en sociale wetenschappers hebben zo hun bedenkingen bij deze golf van officiële schuldbelijdenissen. Dat valt te zien aan het vocabulaire dat zij hanteren om de praktijk van het eisen en toekennen van historische excuses aan te duiden. Wetenschappers spreken van ‘een lawine van excuses’ veroorzaakt door een *‘fever of atonement’*. Het beeld van een besmettelijke ziekte wordt vaak gebruikt; volgens veel waarnemers maken we een ‘epidemie van verontschuldigen’ mee met acute aanvallen van *‘apology mania’*.³ Het is de vraag hoe vruchtbaar die argwaan is. In aansluiting op de Canadese rechtstheoreticus Michael Marrus lijkt het ons vruchtbaarder om met een open vizier te kijken naar processen van publieke verontschuldiging en verzoening.⁴

De eerste bijdrage aan dit forum, van Ed Jonker, laat twee dingen zien. Allereerst wordt gekeken naar de theoretische achtergrond van excuses. Hier blijkt dat historici in het denken over excuses niet het alleenrecht hebben. Filosofen, ethici en theologen stellen hun eigen vragen over de ruimere context van genoegdoening, vergeving en verzoening. Vervolgens wordt gekeken naar de praktijk van de zogenaamde *politics of regret*. Wat kan er op een eenmaal ingeslagen traject naar excuses en verzoening nog allemaal mis gaan? Hoe vallen de teleurstellingen in concrete gevallen te verklaren?

Vervolgens plaatst Berber Bevernage de grote excuses voor zwaar historisch leed binnen een cultuur van kleinere excuses voor lichtere vergrijpen als onachtzaamheid en onwellevendheid. Hij geeft voorbeelden uit het Belgische politieke discours over de verantwoordelijkheid voor Kongo en de Holocaust en laat de verbinding zien met verontschuldigen voor politiek wanbeheer en persoonlijke beledigingen. Het politieke bedrijf blijkt zo zijn eigen emotionele en publicitaire winst- en verliesrekening te kennen. Is het

1 Ik dank Marieke Bloembergen voor haar hulp bij de talent scouting van auteurs en Aad Blok, Marja de Keuning en Anne-Marie Mreijen voor het in goede banen leiden van de technische afwerking.
2 Jeffrey K. Olick en Brenda Coughlin, ‘The Politics of Regret: Analytical Frames’, in: John Torpey (ed.), *Politics and the Past: On Repairing Historical Injustices* (Maryland 2003) 55.

3 Deze termen zijn te vinden bij achtereenvolgens Elazar Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices* (New York 2000); Ariel Colonomos en John Torpey, ‘Introduction: World Civility?’, *The Journal of Human Rights* 3 (2004) 139-142, 140; Janna Thompson, *Taking Responsibility for the Past: Reparation and Historical Justice* (Cambridge 2002); Lee Taft, ‘Apology Subverted: The Commodification of Apology’, *Yale Law Journal* 109 (2000) 1135.

4 Michael R. Marrus, *Official Apologies and the Quest for Historical Justice* (Toronto 2006) 5.

juist dapper of laf om excuses te vragen; wanneer is het opportuun om ze aan te bieden, te aanvaarden of te weigeren?

Bart Luttikhuis legt de nadruk op de juridisering van het excuusdiscours. Dat geeft weer aan, dat historici niet de enige spelers zijn op het veld van de historische excuses. Hun inbreng moet concurreren met die van anderen. Behalve met filosofen, ethici, politici en antropologen dus ook met juristen. In het geval van de Nederlandse aanvaarding van verantwoordelijkheid voor het koloniale verleden in Indonesië hebben juridische overwegingen een vertragende en remmende rol gespeeld. Dat hoeft niet altijd de rol van juristen te zijn. De mogelijkheid om een beroep te kunnen doen op het mensenrechtendiscours en op internationale rechtsprocedures biedt activisten en slachtoffers een podium om erkenning af te dwingen.

Francio Guadeloupe verplaatst de blikrichting naar de adressant van historische excuses in het postkoloniale debat. Afstammelingen van slaven reageren verschillend op aangeboden excuses. Sommigen laat het onverschillig, anderen doen ze af als onoprecht. Als excuses aanvaard en gewaardeerd worden, betekent dat dan ook een capitulatie voor een cultuur van slachtofferschap? Maakt men zich daardoor afhankelijk van erkenning en dus weer kwetsbaar en machteloos? Guadeloupe pareert dit laatste verwijt met het idee dat militante aanvaarding van excuses onderdeel kan uitmaken van een groei naar zelfbewustzijn.

Misschien is dat laatste een utopisch perspectief, maar het voert ons wel terug naar de filosofische en ethische vragen over het wezen van verzoening en vergeving. In dat discours lijken al die onderscheiden – groot of klein, nationaal of postnationaal, snel of langzaam, royaal of krenterig – bijkomstigheden. Helaas blijken ze in de historische praktijk maar al te vaak van cruciaal belang te zijn. ◀